

De Nederlandse vogelfamilies

Aflevering 17 – Overige vogelsoorten deel 1 – Lepelaars-Pestvogels

Marcel Boer

Inleiding

In de voorgaande afleveringen van deze artikelserie ‘De Nederlandse Vogelfamilies’ werden steeds families beschreven, waarvan er meer leden van die familie in Nederland voorkomen. Onder ‘overige vogelsoorten’ worden vogels beschreven, waarvan er maar één lid van de desbetreffende familie in Nederland voorkomt.

Lepelaars *Platalea*

Er zijn drie ondersoorten van de Lepelaar. Dat zijn de Europees-Aziatische *Platalea leucorodia leucorodia*, de *Platalea leucorodia balsaci* in westelijk Mauritanië en de *Platalea leucorodia archeri* van de kusten aan de Rode Zee en Somalië.

Behalve de Lepelaar zijn er nog enkele andere soorten, zoals de Roze Lepelaar *Platalea ajaja*, die voorkomt in mangrovebossen en moerasgebieden van het Caribisch gebied, het zuidelijke deel van Noord-Amerika en in het noordelijke deel van Zuid-Amerika.

In Nederland komt alleen de Europees-Aziatische Lepelaar voor.

Lepelaar *Platalea leucorodia leucorodia*

De Lepelaars die in Nederland voorkomen, zijn grote sneeuw witte reigerachtige waadvogels met zwarte poten. Zij hebben een zwarte spatelvormige snavel met gele punt. De adulte exemplaren hebben een okergele borststreep en in de zomer hebben zij feestelijke koppluimen. Vrouwtjes hebben een kortere snavel en kortere poten dan de mannetjes. Juveniëlen hebben zwarte vleugelpunten, een roze snavel en grijze poten. Lepelaars hebben in de vlucht een gestrekte nek, snavel en poten. Ze zijn zwijgzaam en maken alleen in de broedtijd nu en dan grommende geluiden.

Lepelaars foerageren op de tast in zout, brak en zoet water. Dat doen ze jaar in jaar uit op vaste succesrijke voedselplaatsen en liefst ‘s nachts of in troebel water, zodat prooien ze niet zien. Ze zoeken garnalen maar vooral ook platvis. In het voorjaar, wanneer er nog weinig vis is, foerageren ze bij voorkeur op kleine witvis en amfibieën in doodlopende slootjes. Later, wanneer er meer prooi is, doen ze dat ook in groepsverband op grondels, krabben, garnalen, waterinsecten en – indien aanwezig – forse Driedoornige Zeestekel-

baarzen. Stappend door ondiep water maakt de Lepelaar maaierende zwenkingen met licht geopende snavel. Die snavel is van binnen bekleed met ontelbare kleine tastorgaanjes. Zodra hij iets voelt, gaat de snavel dicht. Wanneer een prooi ontsnapt wordt met de snavel in het water hardlopend de achtervolging ingezet. Prooien van drie tot acht centimeter zijn ideaal. De ideale waterdiepte is voor het mannetje, dat wat langere poten heeft, maximaal 30 cm. Voor het vrouwtje is dat maximaal 25 cm. In dieper water komen de borstveren in het water en worden daarmee prooien verjaagd.

De Lepelaar is een koloniebroedvogel van moerasgebieden nabij kusten. Nederland, Duitsland, Denemarken en Engeland vormen de noordelijke grens van hun verspreidingsgebied. Al vóór onze jaartelling was de Lepelaar een zeer talrijke broedvogel in de Nederlandse moerassen. Zo talrijk dat de eieren en jonge vogels tot in de negentiende eeuw veelvuldig werden gegeten. Alleen al de

De Nederlandse vogelfamilies

Vanaf het *Vogeljaar* 64(2) publiceren wij de serie ‘De Nederlandse Vogelfamilies’ door Marcel Boer. In deze reeks worden telkens de meest opmerkelijke kenmerken en overeenkomsten van één of meer Nederlandse vogelfamilies beschreven.

In de loop der tijd zijn deze families systematisch besproken. In deze aflevering (17) worden vogelsoorten beschreven, waarvan er slechts één soort van de desbetreffende familie in Nederland voorkomt. Deze aflevering is in twee delen gesplitst. Het tweede deel, tevens de afsluiting van deze reeks, zal in het volgende nummer van het *Vogeljaar* verschijnen. Alle illustraties bij dit artikel zijn getekend door Jos Zwartz.

Lepelaar.

kolonie van het Horstermeer (Nederhorst den Berg gem. Wijdmeren, N.-H.) telde in 1851 meer dan duizend paar. Door inpolderingen en milieuvervuiling waren er in 1968 in Nederland nog slechts 180 paar over. Dankzij het soortbeschermingsplan van de overheid en Vogelbescherming Nederland broedden er in 2004 weer 1.671 paar Lepelaars in Nederland in 24 kolonies. In 2018 waren er al 2.530-3.050 broedparen. De helft daarvan broedt op de Waddeneilanden en een kwart in de Delta. De overige paren broeden in kleine kolonies verspreid over het land, onder andere in De Wieden. De Nederlandse Lepelaars overwinteren in Frankrijk, Spanje, Mauritanië en Senegal. Ze trekken via een groot aantal pleisterplaatsen in Zuid-Europa zuidwaarts naar West-Afrika en doen daar circa tweeëneenhalve maand over.

In Nederland overwinteren tachtig tot honderdtachtig Lepelaars. In februari en maart komen de meeste overwinteraars uit Mauritanië, via enkele tussenstops in de moerassen van Spanje en Frankrijk, terug in Nederland. Het aantal Lepelaars dat in Zuid-Europa overwintert, neemt toe. Deze Lepelaars worden gemiddeld een jaar ouder dan de in Afrika overwinterende soortgenoten en er komen er ook meer terug. Lepelaars zijn zeer plaatstrouw, ze broeden bij eerder succes op dezelfde plaats en ze laten zich alleen verjagen naar een nieuwe broedplaats door Vossen. Lepelaars en andere kolonievogels broeden dan ook alleen op plaatsen die voor grondpredatoren zoals Vossen moeilijk bereikbaar zijn. In de zomer trekken jongen en volwassenen naar grote pleisterplaatsen, zoals het Lauwersmeer en het Haringvliet. Daar verblijven zij enige tijd om op te vetten voor de lange reis

naar het overwinteringsgebied. De jongen komen pas na vier jaar daarvandaan terug. Dan zijn ze geslachtsrijp.

Lepelaars kunnen zelfs zout water drinken. Ze filteren het chloor eruit met een speciaal in een boven de snavel gelegen orgaantje. Lepelaars broeden vaak in de nabijheid van Zilvermeeuwen, Kleine Mantelmeeuwen, Aalscholvers of reigers.

Ze vormen slechts een band voor enkele maanden. Tijdens de balts zijn ze getooid met een fraaie kuif en een brede gele borstband. Daarmee paraderen en poseren ze urenlang en hoe breder de borstband des te fitter en aantrekkelijker ze zijn. Bij dit ritueel bewegen ze sierlijk en strijken ze met de nekken langs elkaar, terwijl zij voedsel en nestmateriaal aanbieden. Ze bouwen samen een nest op de grond of in struiken en soms ook wel in bomen.

Er is per jaar één legsel met meestal vier witte of schaars roodbruin gevlekte eieren. De broedtijd is 21 dagen. Beide partners broeden bij toerbeurt vanaf het eerste ei. Zoals bij meer vogels zijn er meer vrouwtjes dan man-

Wit is voordelig

Bij witte kolonievogels die van vis leven, is wit een signaalkleur. Door hun activiteiten kunnen ze soortgenoten, maar ook andere witte vogels zoals meeuwen, attent maken op voedselconcentraties, bijvoorbeeld scholen vis. Bovendien geeft een wit verenkleed minder contrast met licht dat van boven in het water schijnt. Ze vallen daardoor zowel bij dag als bij nacht minder op.

De keerzijde is dat een Vos 's nachts eerst op de lucht van visetende vogels afgaat, maar daarna op de witte silhouetten.

netjes. Wanneer het vrouwtje 's nachts broedt gaat het mannetje vaak vreemd in nabijgelegen kolonies. Soms delen vrouwtjes een mannetje. Bij gebrek aan nestplaatsen wordt wel in opeenvolgende lichten gebroed. Is het ene stel uitgebroed dan neemt een ander stel het nest over.

De jongen zijn donzige nestblijvers. Zij verlaten na vier weken het nest. Ze kunnen na zeven weken vliegen, maar ook dan worden ze nog lang bijgevoerd, totdat ze zelf het jagen voldoende beheersen. Per dag heeft een jong 400 g vis nodig. Dat voedsel wordt door de ouders opgebraakt nadat ze terug zijn van de voedselvluucht. Die vluchten zijn vaak lang, wel tot 50 km. Mannetjes zoeken 's nachts voedsel en braken dat 's morgens in één keer voor hun jongen uit. De vrouwtjes foerageren overdag.

Lepelaars zijn plaatstrouw niet alleen aan een broedplaats maar ook aan foerageer-, door-trek- en overwinteringsplaatsen.

Boomkruipers *Certhiidae*

De familie van Echte Boomkruipers *Certhiidae* omvat enkele geslachten. In het verspreidingsgebied van de Boomkruipers in West-Europa, Midden-Europa en Noord-Afrika. Er wordt een aantal ondersoorten onderscheiden, die allemaal sterk op elkaar lijken. De gewone Boomkruiper *Certhia brachydactyla* is nauwelijks te onderscheiden van de in Nederland veel zeldzamere Taigaboomkruiper *Certhia familiaris* en de Kortsnavelboomkruiper *Certhia familiaris macrodactyla*. De Taigaboomkruiper (Noordoost-Europa) heeft lichte flanken; de gewone Boomkruiper lichtbruine. De Kortsnavelboomkruiper (Midden-Europa) verschilt in uiterlijk alleen van de gewone soort door een iets kortere snavel en enkele kleine details in het verenkleed. Dat verschil is echter heel moeilijk te zien. In Engeland wordt de gewone Boomkruiper dan ook Short-toed Treecreeper genoemd.

Boomkruiper *Certhia brachydactyla*

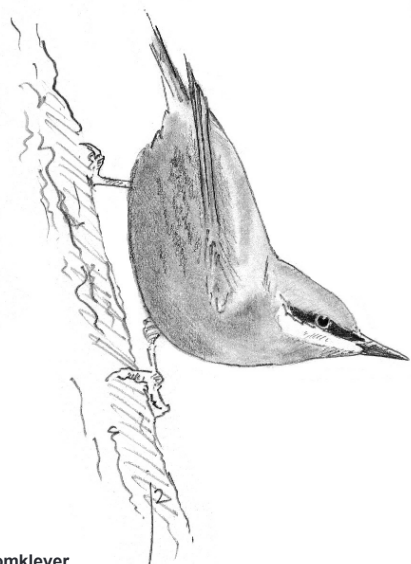
De Boomkruiper is een bruinwit gevlekt zangvogeltje met een spitse omlaag gebogen snavel en stijve staartpennen. De lengte is 13 cm. De Boomkruiper vliegt kort van de ene boom tot de voet van een andere boom en klimt dan omhoog. Dat begint altijd onderaan en de vogel gaat dan onopvallend als een muis met rukkende bewegingen, steunend op de staart, spiraalsgewijs langs stammen en takken naar boven.

Boomkruiper.

Het geluid is een meesachtig hoog 'sie' en een krachtig en helder 'tuut'. Dat laatste geluid is kenmerkend ten opzichte van de andere boomkruipers. De zang van de Boomkruiper bestaat uit een klimmende reeks ijle tonen. Bij de Kortsnavelboomkruiper is dat juist een dalende reeks melodieuze fluittonen. Het voedsel van de Boomkruiper bestaat uit spinnetjes, insecten, larven en eieren, maar Boomkruipers eten ook wel boomzaden of beukenootjes.

De Boomkruiper is een talrijke broed- en standvogel van open bossen, parken en tuinen met hoog geboomte. Zij hebben een grote voorkeur voor bomen met een ruwe schors. Aan bomen met een gladde stam – zoals de Beuk – is voor een Boomkruiper weinig te beleven. In Nederland zijn er 120.000-160.000 broedparen en dat aantal neemt toe met de uitbreiding van het bosareaal. In de winter zwerven er 300.000-500.000 exemplaren rond het broedgebied. Zij overnachten dan vaak in gezamenlijke slaapplekken met wel tien andere soortgenoten. Die slaapplekken zijn aan huizen en gebouwen vast te stellen aan de hand van de witte sporen van urinezuur. Voornamelijk onder steunbalken op gevels die onbewerkt zijn, dus niet geschilderd

Boomklever.

of voorzien van hout of andere bekleding. De soort is vorstgevoelig.

De Boomkruiper nestelt bij voorkeur achter losse boomschors, maar soms ook in nestkastjes, klimop, in muurholtes en onder daken. Er zijn één of twee legsels per seizoen, met zes tot zeven witte, kleurig gespikkelde eieren.

De eieren worden alleen door het vrouwtje bebroed, maar beide ouders verzorgen de jongen. Deze verlaten al na zestien dagen het nest. Ze kunnen dan nog niet goed vliegen, maar wel klimmen.

Boomklevers *Sittidae*

Boomklevers zijn compacte zangvogels met grote kop, gedrongen lijf en sterke poten met relatief lange tenen. Zij hebben kromme nagels die geschikt zijn om langs hellende oppervlakten te klimmen. Ze doen dat zowel met de kop omhoog als omlaag. De Corsicaanse Boomklever *Sitta whiteheadi*, de Turkse Boomklever *Sitta krueperi*, de Algerijnse Boomklever *Sitta ledanti*, de Rotsklever *Sitta neumayer* en de Grote Rotsklever *Sitta tephronota* lijken met hun blauwgrijze boven delen op elkaar en komen alle voor rond de Middellandse Zee. De Rotskruiper *Tichodroma muraria*, die zich ophoudt in de Pyreneeën, de Alpen en de Balkan, is ook blauwgrijs maar heeft een dunne kromme snavel. Zij hebben ook rode schouders, die vooral in de vlucht opvallen, maar ook tijdens het klimmen langs rotsen zijn die rode vleugelpartijen

geregeld te zien. De gewone Boomklever *Sitta europaea* is de enige boomklever die vrijwel overal in Europa aanwezig is. Hij ontbreekt alleen in het uiterste noorden.

Boomklever *Sitta europaea*

De Boomklever is een actieve gedrongen zangvogel die tegen bomen klimt. Hij heeft een naar verhouding grote kop, geen nek, een korte staart en een spitse snavel. De bovenzijde van kop en rug is grijsblauw en verder is hij in het bezit van een zwarte oogstreep en witte wangen. De onderzijde is licht izabelkleurig, de flanken zijn roestbruin. Vrouwtjes hebben een iets minder duidelijke oogstreep en zijn wat minder kleurig, met name op de flanken. De lengte is 14 cm.

Een Boomklever klimt schoksgewijs met kleine sprongetjes zowel opwaarts als neerwaarts. De as van het lichaam wordt daarbij afwisselend van links naar rechts bewogen en de ene voet is altijd hoger dan de andere. De staart is te kort om op te steunen zoals bij boomkruipers en spechten. De vlucht van Boomklevers is golvend.

De Boomklever is luidruchtig en verradt zijn aanwezigheid door voortdurend een helder klinkend 'twiet twiet' te roepen. Hij doet dat om soortgenoten te laten weten dat dit zijn territorium is.

Het voedsel bestaat vooral uit insecten en dergelijke, maar in de winter eten ze hoofdzakelijk boomzaden en noten. Die worden tussen de bast geklemd en vervolgens open gehamerd. Daardoor slijt zijn snavel en wordt korter, maar die groeit in de zomer weer aan. In de winter komen Boomklevers ook op voertafels. Dan zijn zonnepitten hun favoriet. De Boomklever is een standvogel van hoog opgaand gemengd hout in een bosrijke omgeving. Zij hebben een voorkeur voor oude eiken. De Boomklever verdedigt het territorium het hele jaar door tegen soortgenoten. In Nederland zijn er 31.000-38.000 broedparen. Dat is een flinke stijging ten opzichte van de vijfduizend paar in de jaren zeventig van de vorige eeuw. De soort neemt toe door de aanwas van oudere bossen. Het aantal overwinteraars wordt geschat op 90.000-110.000.

De Boomklever nestelt in boomholten, oude spechtenholen en nestkasten, waarvan de ingang met modder op maat wordt gemetseld. Zij hebben één, maar soms ook twee legsels, met zes tot negen eieren. De jongen worden nogal eens gepredeerd door de Grote Bonte Specht.

Heggenmussen *Prunellidae*

De familie van Heggenmussen omvat dertien soorten, waarvan er twee in Europa voorkomen. Het zijn kleine, geheimzinnig levende vogels met kenmerken van mussen, zangers en kleine lijsters, die veel tijd op de grond en in lage struiken doorbrengen. De Alpenheggenmus *Prunella collaris* komt in Midden-Europa voor. De gewone Heggenmus *Prunella modularis*, die in Nederland voorkomt, leeft verspreid over Noord- en Centraal-Europa.

Heggenmus *Prunella modularis*

De Heggenmus is een kleine bruine zangvogel met een blauwgrijze kop en een dunne spitse snavel. Hij vliegt weinig en alleen over korte afstanden. Het gedrag van een Heggenmus op de grond doet eerder aan dat van een muis denken dan aan mussengedrag. Een Heggenmus verplaatst zich meestal alleen, langzaam hippend en rondscharrelend in gehurkte houding en telkens nerveus trekkend met de vleugels onder struiken. Hoewel de soort veelvuldig voorkomt, worden Heggenmussen door dat gedrag toch weinig waargenomen. Het uiterlijk van de geslachten is gelijk, maar er is wel variatie en vrouwtjes zijn vaak wat bruiner op de kop. De lengte is 14 cm.

De Heggenmus is één van de vroegste zangers van het jaar. Het mannetje begint eind januari en zingt al in februari volop vanaf een hogere plaats in boom of struik. Daarbij klinkt een zwak maar aardig metaalachtig liedje. Dat is dan goed te horen. Heggenmus-

sen zingen de hele zomer door.

Het voedsel bestaat in de zomer hoofdzakelijk uit insecten, in de winter vooral uit zaden.

De soort is een talrijke broedvogel van gemengde bossen met ondergroei, parken en tuinen met heggen en struiken, vooral in stedelijke gebieden. Het aantal broedparen is sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw fors gestegen, tot 175.000-225.000. Waarschijnlijk is dat het gevolg van een toename van het aantal leefgebieden. Sinds 2000 is het aantal broedparen met 10% afgenomen. Die afname wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat er minder voedsel in de vorm van insecten en onkruidzaden beschikbaar is. Ook langdurige ijzel en sneeuw kunnen oorzaak zijn van de afname. Het merendeel van de Nederlandse Heggenmussen is standvogel. Het is een talrijke (200.000-300.000), maar sinds 2000 afnemende doortrekker en wintergast.

Heggenmussen kennen een heftig liefdesleven. Er komen alle soorten verhoudingen voor: mannetje plus vrouwtje, mannetje plus twee of meer vrouwtjes en een vrouwtje met meerdere mannetjes. Het vrouwtje begint aan de nestbouw en paart eerst met een zorgzaam mannetje dat haar helpt. Daarna paart ze ook met een krachtiger alfa-mannetje, maar voor deze met het vrouwtje paart, volgt hij haar en pikt net zo lang naar haar cloaca totdat ze het zaad van een eerdere paring uitscheidt. Zo hoopt een alfa-mannetje zich van zijn nageslacht te verzekeren. Het nest is stevig en komvormig. Het wordt door beide vogels gebouwd op een goed verborgen plek in struiken en evergreens, meestal op een hoogte

Heggenmus.

tussen een halve meter tot drie meter. Heggenmussen hebben soms wel enkele legsels per jaar, met vier of vijf effen helderblauwe eieren. Alleen het vrouwtje broedt, maar de jongen worden wel door beide ouders verzorgd.

Koekoeken *Cuculidae*

Koekoeken zijn middelgrote, insectenetende vogels met een langwerpig lichaam en korte poten. De meeste, maar niet alle, soorten zijn broedparasieten. De vrouwtjes van Grote Ani's *Crotophaga major*, een koekoeksoort in Centraal- en Zuid-Amerika, broeden met twee of drie vrouwtjes hun jongen uit in een gemeenschappelijk nest. De Boskoekoek *Cuculus optatus* bewoont Noordoost-Europa. De Kuifkoekoek *Clamator glandarius* heeft zijn verspreiding in Spanje en Griekenland. De gewone Koekoek *Cuculus canorus* komt voor in heel Europa, met uitzondering van IJsland.

Koekoek *Cuculus canorus*

De Koekoek is een valkachtige vogel met lange staart en spitse vleugels, ongeveer ter grootte van een tortel. Een Koekoek is meestal het gemakkelijkst te zien tijdens de vlucht. Die vlucht is rechtlijnig en hij vliegt met snelle neerwaartse vleugelslagen (vleugels komen niet boven het lijf uit) en met een opgerichte kop. Het mannetje is overwegend grijs. Het

vrouwtje is er in twee kleurvarianten: grijs, maar soms ook roodbruin. Beide geslachten hebben een overdwars gestreepte buik en gebandeerde vleugels. Een juveniel is grijsbruin of roodbruin met zwarte bandering en witte vlek op het achterhoofd. Koekoeken zitten vaak op hekken en draden met afhangende vleugels en opstaande staart. Ze hebben korte gele poten met twee tenen voorwaarts en twee tenen achterwaarts. Dat komt goed van pas wanneer zij moeten hangen aan een klein waardvogelnest. De lengte van een Koekoek is 33 cm, de spanwijdte van de gestrekte vleugels is 60 cm.

Het mannetje van de Koekoek is vaker te horen dan te zien. Het bekende 'kóé-koek' klinkt doorgaans vanaf een boomtop. Meestal wordt die roep geruime tijd rustig herhaald, soms snel achter elkaar. De Koekoek roept ook in de vlucht. Koekoeken die heel vroeg in het jaar worden gemeld, zijn in werkelijkheid meestal Turkse Tortels, waarvan de zang wel iets wegheeft van de koekoeksroep.

De roep van het koekoekvrouwtje is een 'babbelend' roofvogelachtig geluid 'kie-kie-kie', maar dat is minder vaak te horen. Zij roept wanneer ze een nest heeft gevonden om mannetjes te lokken om bevrucht te kunnen worden, maar ze doet het ook wanneer ze een ei heeft gelegd.

Koekoek.

Het voedsel bestaat uit insecten die andere vogels niet lusten. Ze eten namelijk vooral de harige rupsen van nachtvlinders. Die rupsen hebben giftige haren, maar een Koekoek spuwt die haren in braakballen uit. De Koekoek zou ook wel eieren eten.

De Koekoek is een zomervogel van halfopen landschappen met bossen, heide, moerassen en parken. In de jaren zeventig van de vorige eeuw waren er circa 18.000 vrouwtjes. In 2018 waren er in Nederland nog maar 5.700-7.000 vrouwtjes en een onbekend aantal mannetjes. Het aantal Koekoeken neemt gestaag af. Dat wordt waarschijnlijk veroorzaakt door biotoopveranderingen, waardoor de juiste waardvogels niet meer beschikbaar zijn.

Zoals bijvoorbeeld de Tapuit of het Paapje in de duinen. Ook gebrek aan harige rupsen kan een oorzaak zijn, evenals klimaatverandering, waardoor de broedcycli van waardvogels niet meer synchroon lopen met de optimale beschikbaarheid aan rupsen en insecten.

De Koekoek is een zogenaamde broedparasiet. Mannetjes zijn waarschijnlijk polygaam. Zij verplaatsen zich over grote afstanden. Territoria, voor zover daar al sprake van is, overlappen elkaar. Vrouwtjes lokken met hun roep mannetjes en paren vaak met meerdere mannetjes. Na de paring gaat het vrouwtje naarstig op zoek naar een nest van haar eigen waardvogel. Dat gebeurt voornamelijk tijdens de eilegperiode, die loopt van 10 mei tot 10 juli.

Sommige Koekoeken verblijven maar enkele weken in het broedgebied. Vanaf half juni trekken ze alweer weg naar hun overwinteringsgebieden in het regenwoud van Congo. In juli zijn de meeste Koekoeken al vertrokken, maar de juvenielen vertrekken pas in september-oktober. De Koekoek is ook een talrijke doortrekker.

Vrouwtjes keren uit wintergebieden terug naar het type landschap waar ze geboren zijn en leggen daar vervolgens hun eieren. Dat doen zij alleen in het nest van de waardvogel die van dezelfde soort is als waarin ze zelf waren opgegroeid. Zij leggen namelijk eieren waarvan de schaal qua uiterlijk is aangepast aan die soort. Er zijn dus 'graspieperkoekoeken', 'rietzangerkoekoeken', etc. In Europa zijn wel honderd verschillende waardvogelsoorten bekend, in Nederland circa achttendertig. In sommige wetlands gaat het goed met de Koekoek dankzij stabiele omvangrijke populaties Rietzangers en Kleine Karekieten. Andere belangrijke waardvogels in Nederland

zijn Heggenmussen en Graspiepers. Ook Witte en Gele Kwikstaarten en Bosrietzangers kunnen waardvogel zijn. Opmerkelijk is dat Roodborst en Winterkoning in Nederland geen waardvogel zijn maar in Duitsland wel. Koekoeken kunnen wel tien tot vijftig procent van de nesten van een waardvogelpopulatie bezoeken, maar het is meestal niet meer dan vijf tot vijftien procent. Het percentage is hoger naarmate de waardvogelpopulatie omvangrijker is en er meer hoge uitkijkposten zijn, bijvoorbeeld in een rietmoeras met veel hoge struiken. In totaal bezoekt een Koekoek tien tot twaalf nesten en legt tot maximaal vijftientig eieren in één seizoen.

Niet alleen in uiterlijk maar ook in gedrag imiteert de Koekoek de Sperwer. Zij maken namelijk soortgelijke duikvluchten, waardoor ze kleine zangvogels op de vlucht jagen en zo kan de Koekoek zijn gang gaan in hun nest. Waardvogels zoals Kleine Karekieten hebben deze camouflagetruc vaak door. Dan alarmeren ze soortgenoten met snavelklappen en raspen en ze vallen grijze Koekoeken zelfs aan. Ze doen dat alleen of met een groep. Karekieten kunnen koekoekseieren verwijderen uit hun nest. Dat doen ze vooral als er alarm is en ze een Koekoek in de buurt van hun nest hebben gezien. De in ons land veel zeldzamere roodbruine Koekoeken worden niet door waardvogels herkend. Die Koekoeken zijn dus in het voordeel.

De strategie van de Koekoek berust op camouflage en snelheid. Bij veel vogels duurt het leggen van een ei twintig tot zestig minuten. De Koekoek doet dat gemiddeld in dertien seconden. Een Koekoek kan haar ei een etmaal langer in haar lichaam houden dan andere vogels, maar op een bepaald moment moet ze het wel kwijt. Als zij dan geen geschikt nest kan vinden, legt ze het ei bij een 'noodvogel'. Alvorens een ei in een nest te leggen wordt eerst regelmatig gecontroleerd of het nest passend is en voor het juiste legmoment. Timing is cruciaal, want er mogen wel al enkele eieren in het nest liggen maar de waardvogel mag nog niet met broeden begonnen zijn. De Koekoek moet vaak de gekste capriolen uithalen om een ei in zo'n klein nest te deponeren zonder het te vernielen. Dat wordt vergemakkelijkt doordat ze de eileider uit de cloaca kan verlengen. Om de waardvogel te foppen, haalt ze één of meer eieren uit het nest. Haar ei is relatief klein voor de grootte van de Koekoek maar groter dan de eieren van de waardvogel en het heeft

een extra dikke eischaal, waardoor het moeilijk kapot te pikken is. Sommige waardvogels laten zich niet bedotten en pikken toch het koekoeksei kapot, gooien het uit het nest of laten het hele legsel in de steek.

Koekoekseieren hebben een kortere broedperiode nodig dan die van de waardvogel. Na twaalf dagen komt het koekoeksei meestal als eerste uit en instinctief begint het nog blinde kale jong met zijn holle rug de overige eieren en eventuele jongen het nest uit te werken. Het koekoeksjong bedelt om voedsel door het imiteren van het geluid van een heel nest bedelende jongen en is binnen drie weken tienmaal zwaarder dan zijn pleegouders. Na uitvliegen wordt het door de waardvogels herkend als Koekoek en zelfs aangevallen. Pas als het jong een nieuw soort bedelgeluid produceert wordt het nog enkele weken gevoerd, wat een bizar beeld oplevert van een kleine zangvogel op de rug van de tien keer grotere Koekoek.

Soms wordt een jonge Koekoek zelfs gevoerd door andere vogels. Na nog enkele weken opvetten en het inprenten van de omgeving vertrekt het jong. Dat is weken na het vertrek van de volwassen vogels, die al vanaf juli naar Afrika gaan om in het volgende jaar in april in dezelfde biotoop terug te keren. Dan begint de cyclus van voren af aan. Alle gedrag van Koekoeken ligt genetisch vast. Zij kunnen immers niets van hun ouders leren. Ze zijn daarmee een stuk minder flexibel in hun gedrag dan andere vogels. Maar zelf kunnen ze wel leren. Een Koekoek die een keer in een net is gevangen om te ringen, wordt nooit meer teruggevangen.

Nachtzwaluwen *Caprimulgidae*

Nachtzwaluwen zijn insectenetende nachtvogels met grote ogen, lange vleugels en een lange staart. Zij hebben een kleine snavel, maar een zeer wijde mondholt. De naam is wat misleidend, want Nachtzwaluwen zijn niet met zwaluwen noch met gierzwaluwen verwant.

De familie Nachtzwaluwen *Caprimulgidae* is enorm uitgebreid en omvat bijna honderd soorten verdeeld over ruim twintig geslachten, maar over de indeling is geen consensus. De soort die in ons land voorkomt, is ingedeeld in het geslacht (genus) *Caprimulgus*. In Nederland komt alleen de Europese Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* voor. Deze heeft een groot verspreidingsgebied dat zich uitstrekt over heel Midden-, Zuid-Europa en

Noord-Afrika. Deze soort heeft zes ondersoorten. De Moorse Nachtzwaluw *Caprimulgus ruficollis* komt voor in Spanje en Noord-Afrika. De Viervleugelnachtzwaluw *Caprimulgus longipennis*, die twee verlengde staartveren heeft – waardoor het in vlucht lijkt of hij vier vleugels heeft – komt voor in Soedan, Gambia en Ethiopië.

De Uilnachtzwaluw *Podargus strigoides*, die veel groter en zwaarder (440 g) is dan de andere nachtzwaluwen, wacht liggend op de grond zijn prooi op. Het dieet van deze soort kan variëren van hagedissen tot knaagdieren. Alle veertien soorten van de uilnachtzwaluwfamilie (*Podargidae*) komen voor in Zuidoost-Azië en Australië. Deze familie maakt, net als Nachtzwaluwen *Caprimulgidae*, deel uit van de orde Nachtzwaluwachtigen *Caprimulgiformes*.

De Vetvogel *Steatornis caripensis* (die een gewicht heeft van circa 400 g) is de enige vogelsoort die net als vleermuizen gebruikmaakt van echolocatie. Dat doen zij echter niet om insecten te vangen maar om te kunnen manoeuvreren in de donkere grotten waarin ze broeden in kleine kolonies. Ze hebben een goed ontwikkelde reukzin en leven van rijpe vethoudende vruchten van palmen en laurierbomen. De Vetvogel is een soort in de familie *Steatornithidae*, eveneens behorend tot Nachtzwaluwachtigen *Caprimulgiformes*. Deze familie telt maar één soort en komt voor in enkele gebieden in het noorden van Zuid-Amerika.

Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus*

De Nachtzwaluw is een middelgrote overwegend bruin gevlekte vogel. Het verenkleed heeft een op dorre bladeren lijkende schutkleur en is aan de onderzijde gebandeerd. Een adult mannetje heeft witte signaalvlekken aan weerszijden van het staarteinde en aan de vleugeleinden. De lengte is 27 cm.

Het vliegbeeld is valkachtig, de vlucht is stil, snel wendend, kort biddend en dan weer vliegend met stijve vleugelslagen afgewisseld met soepele glijmomenten. Overdag rusten Nachtzwaluwen vrijwel onzichtbaar op een tak (zittend in de lengterichting) of op de grond.

Na zonsondergang laten de mannetjes, gezeten op een prominente plaats – bijvoorbeeld op een dode tak – een laag en sonoor ratelend geluid horen. Elke Nachtzwaluw heeft een eigen frequentie waarop hij snort en een aantal 'tikken'. Deze zang kan urenlang

Nachtzwaluw.

aangehouden worden. Soms vliegen ze even een rondje en klappen ze met hun vleugels boven het lichaam. Van mei tot augustus is hun geluid te horen op windstille zachte avonden, maar vooral in de broedtijd. Tijdens de vlucht maken ze een eigenaardig tweetonig snorrend geluid.

De Nachtzwaluw jaagt 's nachts met open-gesperde bek – met een opening die zo groot als een ouderwetse rijksdaalder – op grote insecten zoals nachtvinders, Meikevers en Junikevers. De lange stijve haarachtige veren aan weerszijden van de snavel zijn bij deze jacht behulpzaam.

De Nachtzwaluw is een soort van schrale open heide, zandverstuivingen en duinen. Het aantal broedparen liep de afgelopen eeuw terug van enkele duizenden naar circa duizend. De achteruitgang werd veroorzaakt door habitatverlies, minder grote insecten en door een hogere recreatiedruk. De populatie is de laatste tien jaar weer toegenomen tot 2.500-3.200 broedparen door ouder wordende bossen, door de toename van grote nachtvinders, door het ontstaan van meer open plekken en door de inzet van grote grazers in natuurgebieden. De soort is gevoelig voor verstoring en overwintert in tropisch Afrika.

Tijdens de baltsvlucht spelen de witte signaalkleuren op de vleugels en de staart en het snorrende geluid van het mannetje een rol. Daarmee imponeert hij de vrouwtjes, die deze vlekken niet hebben. Nachtzwaluwen nestelen op de grond en bouwen geen nest. De vogel rolt de eieren onder zich wanneer er wordt gebroed. Een paar heeft één of twee legfels van twee licht getinte eieren, die overdag afgedekt worden door het broedende vrouwtje. De jongen zijn donzig en ze hebben goede schutkleuren. Zowel eieren als jongen kunnen in de directe omgeving van de broedplaats worden verplaatst.

Vroeger dacht men dat de Nachtzwaluw 's nachts melk dronk bij geiten en schapen. Vandaar de volksnaam 'geitenmelker', wat in Duitsland nog steeds de algemene benaming is (Ziegenmelker).

Pestvogels *Bombycillidae*

Tot de zangvogelfamilie Pestvogels *Bombycillidae* behoren drie soorten. De Cederpestvogel *Bombycilla cedrorum* komt voor in Noord-Amerika en Canada, de Japanse Pestvogel *Bombycilla japonica* – u raadt het al: in Japan – en de gewone Pestvogel *Bombycilla garrulus* komt voor in Eurazië, maar ook in Noord-Amerika.

Pestvogel *Bombycilla garrulus*

De Pestvogel is een prachtige izabelkleurige spreekwachtige zangvogel met een zwart oogmasker, een zwarte keel en een flinke kuif. De lengte is 18 cm. Hij heeft een rode anaalstreep en een gele band op de vleugels en op het staarteinde. Ze hebben opvallende knalrode lakplaatjes aan de einden van de handpennen. Bij de vrouwtjes is dat minder duidelijk. Juvenielen hebben een witte rand om de toppen van de handpennen en geen zwarte keelvlak. De vlucht van Pestvogels is spreekwachtig en de soort leeft in groepsverband. Hun geluid is een hoog trillend 'sirr'.

Pestvogels hebben een acrobatische wijze van foerageren, net als papegaaien. In de zomer eten ze vooral insecten (veel steekmuggen), die op vliegenvangerachtige wijze worden gevangen, maar ze eten ook bladknoppen en bessen. In herfst en winter consumeren ze vrijwel uitsluitend allerlei soorten bessen van Lijsterbes, Meidoorn, Gelderse Roos en Klimop. Pestvogels eten dan dagelijks tweetot driemaal hun eigen gewicht aan deze vruchten. De bessen, met een voorkeur voor rode, worden in hun geheel doorgeslikt via

Pestvogel.

het opmerkelijk grote keelgat van 11 mm. Bij grotere vruchten, zoals appel en peer, worden stukjes vruchtvlees uit de vrucht gepikt. Bij gebrek aan rode vruchten eten ze ook de witte bessen van de Maretak, schors, bladknoppen, wilgenkatjes, mossen, blad en taxusnaalden. De soort is een broedvogel van dennen- en berkenbossen met open gedeelten, veelal binnen de poolcirkel. In de winter verschijnen ze meer op open terrein met besdragende heesters en bomen. Pestvogels zijn opmerkelijk winterhard en verlaten hun noordelijke broedgebieden alleen als hun meest geliefde voedsel, de lijsterbessen, op is. De Europese Pestvogels trekken dan zuidwaarts, waarbij Hongarije de meest zuidelijke grens vormt. In Nederland is de soort een schaarse doortrekker en wintergast (100-1.200), meestal in kleine groepjes. In sommige jaren is het een vrij talrijke invasievogel in de periode van november tot maart. Die invasies komen voor wanneer er sprake is van veel jongen en weinig bessen. Pestvogels profiteren van de toename van besdragende heesters in tuinen en parken. Pestvogels hebben geen galblaas en hun lever is uitzonderlijk groot (tweemaal groter dan die van een Spreeuw). Het gewicht van de lever bedraagt 5% van het lichaamsgewicht. Dit houdt waarschijnlijk verband met de af-

braak van giftige stoffen in bessen, waaronder alcohol. Pestvogels zijn nog nooit dronken waargenomen, maar Spreeuwen en lijsters wel! De Pestvogel is waarschijnlijk ook de enige vogel, die de zeer giftige witte maretakbessen eet. Omdat vogelvangers de kleverige stof van de bessen op takken smeerden om wilde vogels te vangen, wordt de Maretak ook wel 'vogellijm' genoemd. De Maretak komt alleen zuidelijk van de grote rivieren voor en de bessen rijpen pas vanaf januari. In februari en maart worden ze massaal door Pestvogels gegeten. Later worden die bessen half verteerd weer uitgescheiden. Daarbij blijven ze aan elkaar kleven en ze hangen dan als een wit parelsnoer aan de cloaca. Uiteindelijk blijven ze aan een tak kleven of komen op de grond terecht. Maretakbessen mogen dan zeer giftig zijn, het energiegehalte is zeer hoog.

De Pestvogel dankt zijn naam aan mensen in de Middeleeuwen. Men meende toen dat deze vogels voorboden waren van de gevreesde pestepidemieën. De Engelse en Duitse naam past de vogel beter ('Bohemian Waxwing' en 'Seidenschwanz'). Sommige Nederlanders noemen hem dan ook 'lakvogel'. In het oude Griekenland werd hij 'vonkenvogel' genoemd, omdat de rode lakplaatjes brand zouden veroorzaken.

■ M.M.A. Boer, Sternstraat 43, 1531 VM Wormer, e-mail: mmaboer@gmail.com